

Małgorzata Orłowska

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

ORCID: 0000-0002-6387-1124

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2024.3.01>

Między przetrwaniem a rozwojem – życie dzieci z rodzin na krawędzi egzystencji

Between Survival and Development – The Lives of Children from Families on the Edge of Existence

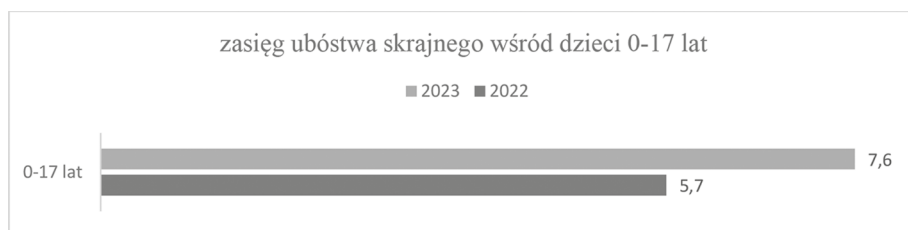
ABSTRACT: The quality of living conditions is important for the success of personal development and entire communities. Meanwhile, it turns out that in contemporary Poland over half a million children live on the edge of poverty. Is development possible in these conditions or just survival.

KEYWORDS: poverty, subsistence level, child, family, social assistance.

STRESZCZENIE: Jakość warunków życia jest istotna dla pomyślności rozwoju osobistego jak i całych społeczności. Tymczasem okazuje się, że we współczesnej Polsce ponad pół miliona dzieci żyje na krawędzi ubóstwa. Czy w tych warunkach możliwy jest rozwój czy tylko przetrwanie.

SŁOWA KLUCZOWE: bieda, minimum egzystencji, dziecko, rodzina, pomoc społeczna.

W Polsce żyje prawie 7 milionów dzieci (6 911 701) do 17 roku życia (Ludność..., 2023). Niestety ponad pół miliona z nich (532 tys., tj. 7,6%) (Zasięg..., 2024) żyje w skrajnym niedostatku. To tak jakby cały Poznań był zamieszkiwany przez dzieci i młodzież żyjące na skraju przetrwania. To niepo-

Wykres 1. Zasięg ubóstwa skrajnego wśród dzieci w wieku 0–17 lat w roku 2022 i 2023

Źródło. oprac. własne za podstawie: Zasięg...(2024), s. 6.

kojące zjawisko ma ostatnio cechy rozwojowe. W ciągu ostatniego roku grupa ta zwiększyła się o ponad 100 tys. Z 5,7 do 7,6% populacji (wykres 1).

Co to oznacza „żyć w skrajnym niedostatku”? „Minimum egzystencji jest miarą ubóstwa [...]. Jest to normatywny model wyznaczający niski, «alarmowy» poziom zaspokajania potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. Uwzględnia on jedynie zaspokojenie potrzeb niezbędnych do przeżycia i zachowania zdrowia, których nie powinno się odkładać w czasie. Wartość minimum egzystencji wyznacza dolny obszar ubóstwa” (Informacja..., 2024).

Jest to jedna z miar określających kondycję i jakość życia współczesnego człowieka. Na podstawie miar ubóstwa i jakości życia określone są nie tylko cele i zadania polityki społecznej państwa, ale też są planowane i podejmowane konkretne działania w sferze pomocy społecznej, oświaty czy zdrowia.

Niedostatek czy wręcz bieda są dla każdego człowieka degradujące. Jednak w przypadku dzieci i młodzieży jest to zjawisko wręcz niebezpieczne. W tym przypadku możemy mówić o bliskich i odległych skutkach biedy. Zwłaszcza te ostatnie, ze społecznego punktu widzenia, są szczególnie niebezpieczne. Utrudniają pełnienie przyszłych ról społecznych, a w konsekwencji często wręcz skazują na uzależnienie od instytucji pomocy i opieki czy usług medycznych. Konieczność szybkiego usamodzielnienia się i pomocy rodzinie pochodzenia wymusza u dzieci z tych środowisk szybkie ukończenie edukacji. Stan niskiej edukacji formalnej powoduje podejmowanie prac nisko płatnych i narażonych w pierwszej kolejności na utratę pracy i bezrobocie w sytuacji dekonunktury gospodarczej czy jakichkolwiek zachwiałań na rynku pracy. Z kolei deficyty dostępu i brak środków na opiekę zdrowotną czy na higienę może powodować aktualnie i w przyszłości nadmierne korzystanie ze świadczeń w placówkach opieki medycznej lub pomocy społecznej, np. renty zdrowotne, częste pobyty w placówkach ochrony zdrowia itp.

Są to wszystko zjawiska, które nie tylko są dolegliwe dla osób ich doświadczających, ale też dla reszty współobywateli i całego społeczeństwa ze względu na utratę potencjału rozwojowego społeczności i koszty utrzymania osób wymagających wsparcia.

Na jakim zatem poziomie znajduje się zaspokojenie fundamentalnych potrzeb dziecka doświadczającego skrajnego ubóstwa.

Jako kategorię analityczną przyjęto schemat zaspokajania potrzeb stosowany w trakcie świadczenia pomocy społecznej poprzez pracę socjalną. Przyjęte kryterium pomocy odnosi się do dwu kategorii potrzeb: bytu i rozwoju. Obie kategorie muszą występować w sposób równorzędny i równoczesny wobec podopiecznego. Na takie ujęcie metodyczne świadczenia pracy socjalnej zwracali uwagę od samego zarania jej powstania jej twórcy (choćby A. Kamiński). Paradygmat ten jest obecny także we współczesnych definicjach tworzonych przez zawodowe międzynarodowe gremia, takie jak chociażby International Federation of Social Workers – IFSW (zob. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>) czy obowiązujące ustawodawstwo (Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r.).

Minimum egzystencji zawiera enumeracyjnie wyliczone kategorie potrzeb, które agenda rządowa (Instytut Pracy i Spraw Socjalnych) przewiduje jako niezbędne do zaspokojenia na tym poziomie partycypacji społecznej – zob. tab. 1.

Tabela 1. Wartość minimum egzystencji (średniorocznie w 2023 r.), w zł

Wyszczególnienie	Rodzaj gospodarstwa domowego			
	rodzice i młodsze dziecko	rodzice i dziecko starsze	rodzice i dziecko młodsze i dziecko starsze	rodzice i dziecko młodsze i 2 dzieci starszych
	wartość w zł			
Żywność	1 077,601	1 204,23	1 525,97	1 974,34
Mieszkanie	813,84	813,84	1 069,69	1 322,16
w tym:				
– użytkowanie i energia	769,81	769,81	1 010,24	1 250,79
– wyposażenie	44,02	44,02	59,45	71,38
Edukacja	6,44	80,93	87,37	168,30
Odzież i obuwie	98,08	102,51	134,73	171,39
Ochrona zdrowia	61,73	42,00	76,61	92,33
Higiena osobista	76,30	84,63	99,63	123,13
Pozostałe wydatki	106,70	116,41	149,70	192,58
Razem ME	2 240,69	2 444,55	3 143,69	4 044,23
ME na osobę	746,90	814,85	785,92	808,85

Źródło: oprac. własne za: Kurowski 2024, s. 1.

Tabela 2. Struktura minimum egzystencji przeciętnie w 2023 r. (w %)

Wyszczególnienie	Rodzaj gospodarstwa domowego			
	rodzice i młodsze dziecko	rodzice i dziecko starsze	rodzice i dziecko młodsze i dziecko starsze	rodzice i dziecko młodsze i 2 dzieci starszych
	%			
Żywność	48,1	49,3	48,5	48,8
Mieszkanie	36,3	33,3	34,0	32,7
w tym:				
– użytkowanie i energia	34,4	31,5	32,1	30,9
– wyposażenie	2,0	1,8	1,9	1,8
Edukacja	0,3	3,3	2,8	4,2
Odzież i obuwie	4,4	4,2	4,3	4,2
Ochrona zdrowia	2,8	1,7	2,4	2,3
Higiena osobista	3,4	3,5	3,2	3,0
Pozostałe wydatki	4,8	4,8	4,8	4,8
Razem ME	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: oprac. własne za: Kurowski 2024, s. 1.

Analiza danych z tabeli 1 ujawnia, że na siedem wyróżnionych kategorii potrzeb tylko jedna odnosi się do rozwoju – edukacji. Sześć związanych jest z przetrwaniem – zaspakajają one na minimalnym poziomie potrzeby bytu. Z pozoru rzecz oczywista, a jednak szokująca. Minimum egzystencji skupia się wszak tylko na przetrwaniu.

Jednak taka sytuacja ogranicza, by wręcz nie powiedzieć uniemożliwia rozwój – wydawałoby się fundament w życiu współczesnego dziecka. Podstawa do budowania jego przyszłości i pomyślności społeczeństwa jest zachwiana – są to tzw. odległe konsekwencje biedy.

Gros środków jest związanych z zaspakajaniem potrzeb żywieniowych i mieszkaniowych. I choć w sumie stanowią one ponad 80% dochodu rodziny (tab. 2), to w kwotach bezwzględnych są to wartości nader skromne. Koszty jedzenia oscylują około 400 zł na osobę na cały miesiąc, w zasadzie niezależnie od wielkości rodziny. Użytkowanie mieszkania (prąd, gaz itp.) to wydatek od 200 (mniejsze rodziny) do 250 zł (większe rodziny) na osobę (tab. 1). Równocześnie trzeba wyraźnie zaznaczyć niewielkie środki, którymi dysponowały rodziny na wyposażenie mieszkania. To poniżej 2% dochodów (tab. 2), a w wartościach bezwzględnych to od niespełna 50 do maksymalnie 70 zł (tab. 1) w ciągu miesiąca. Pod znakiem zapytania stoją zatem zakupy związane z odtworzeniem powstałych braków związanych ze zużyciem sprzętów. Nic dziwnego zatem, że z chwilą wprowadzenia zasiłku socjalnego 500+ w dużej części był on w pierwszej kolejności przeznaczany na odtworzenie zniszczonych mebli czy urządzeń AGD – lodówka, pralka itp.

Obok jedzenia i schronienia istotny dla rozwoju człowieka jest stan jego zdrowia. Jak zatem wygląda dbałość o zdrowie, w tym higienę osobistą, na poziomie minimum egzystencji. Rodziny żyjące na skraju ubóstwa na potrzeby związane ze zdrowiem wydają około 20 zł miesięcznie na osobę (tab. 1), co razem z wydatkami na higienę stanowi około 5–6% budżetu rodziny (tab. 2).

Według koncepcji kapitału Pier'a Bourdieu (2022) edukacja to jeden z istotniejszych kapitałów w życiu człowieka. Tym bardziej ważny, gdyż stanowi fundament dla zdobycia pozostałych, kluczowych dla satysfakcjonującego rozwoju człowieka. Tymczasem kwoty przeznaczane na edukację są więcej niż bardzo skromne. Maksymalnie trzydzieści kilka złotych w rodzinach ze starszymi dziećmi, zaś kwota 6,44 zł w przypadku trzyosobowej rodziny z małym dzieckiem, co nie jest nawet symbolicznym listkiem figowym (tab. 1).

Sytuacja dziecka w rodzinie żyjącej w skrajnym ubóstwie jest trudna. Jednak poziom deprivacji potrzeb pogłębia się jeszcze w rodzinach ze specjalnymi potrzebami. Do takich zalicza się wielodzietność, niski poziom wykształcenia rodziców czy niepełnosprawność dziecka bądź rodzica.

W 2023 roku w Polsce było 6,6% ogółu rodzin żyjących na poziomie skrajnego ubóstwa (Zasięg..., 2024). Wskaźnik ten wzrastał w przypadku rodzin wielodzietnych (z co najmniej trojgiem dzieci) do prawie 7% (6,9%; Zasięg..., 2024, s. 5). Podobne zjawisko można zaobserwować w przypadku rodzin z dziećmi dorastającymi (Zasięg..., 2024), czyli wymagającymi większych nakładów na naukę czy partycypację w kulturze. Ubóstwo pogłębiało się też wraz ze spadkiem poziomu wykształcenia rodziców. Takim progiem było posiadanie przez nich mniej niż średniego wykształcenia (Zasięg..., 2024).

Zatem zasadne staje się pytanie, czy w przypadku rodzin żyjących w skrajnym ubóstwie możemy w ogóle mówić o rozwoju dziecka. Niestety nie. Wydaje się, że otwiera się tutaj pole działań kompensacyjnych, które musi podjąć państwo i jego agendy czy instytucje charytatywne. Dobrym przykładem takich działań jest podejmowanie inicjatyw dla szerszego uczestnictwa w kulturze i oświacie o charakterze kompensacyjnym przez ośrodki pomocy społecznej (szerzej Orłowska 2010). W agendę działań instytucji pomocy społecznej – lokalnych ośrodków pomocy społecznej, jest wpisana inicjatywa wychowawcza wobec dzieci z rodzin pozostających w sferze ich oddziaływań.

Aktywność tego typu nie tylko wypełnia rozumienie pracy socjalnej jako zespalające zaspakajanie potrzeb bytu i rozwoju, ale też znajduje potwierdzenie we współczesnych koncepcjach biedy i ubóstwa, w których spozstrzega się je nie tylko jako brak środków ekonomicznych, ale też jako ograniczenie partycypacji społecznej. Na tą kwestię zwracają uwagę nie tylko rodzimi badacze (choćby najnowszy raport Ryszarda Szarfenberga 2024) odnoszący się

do warunków polskich, ale też teoretycy od lat badający zjawisko. Nieoceniona badaczka Ruth Lister (2007) zwraca uwagę na materialne i niematerialne uwarunkowania biedy. Jej zdaniem opisując biedę, należy obok tzw. materialnego rdzenia biedy, który określa jako niedający się zaakceptować niedostatek, uwzględnić otaczający go aspekt relacyjno-symboliczny, czyli doświadczenia ukształtowane przez relacje społeczne i kulturowe, takie jak: brak szacunku, upokorzenie, wstyd i napiętnowanie, ale też zamach na godność i poczucie własnej wartości, osłabienie obywatelstwa czy też brak głosu, których doświadcza osoba żyjąca w ubóstwie (Lister 2007, s. 21).

Świadomość kosztów biedy odnoszących się do szeroko rozumianej partycypacji społecznej (w tym nawet zanegowania praw obywatelskich) jest poważną dysfunkcją społeczną, która zdaniem Oscara Lewisa (1967 za Lister 2007, s. 133) prowadzi do swoistego wytworzenia innego (można powiedzieć równoległego) świata wartości i zachowań. I właśnie to zanurzenie się w swoim świecie „kultury ubóstwa” wraz z wytworzonym specyficznym systemem aksjologicznym, jest zdaniem autorki jedną z najniebezpieczniejszych pułapek życia społecznego.

Ponad pół miliona polskich dzieci, które żyją na krawędzi egzystencji nie tylko nie realizują i nie rozwijają własnego potencjału, ale stają się bezpowrotnie straconymi dla społeczeństwa. W tym kontekście pojawia się pytanie: czy stać nas jako społeczeństwo na utratę możliwości rozwoju, nie wspominając o cierpieniu doświadczanym przez samych zainteresowanych.

Bibliografia

- Aneks do opracowania sygnałowego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r. GUS 2023, s. 9 (data dostępu: 04.09.2024).
- Bourdieu P. (2022). Dystynkcja, społeczna krytyka władzy sądenia, Warszawa.
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosc-i-raz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stan-w-dniu-30-czerwca,6,35.html> (data dostępu: 04.09.2024).
- <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (data dostępu: 04.09.2024).
- Kurowski P. (oprac.) (2024). *Informacja o poziomie i strukturze minimum egzystencji w 2023 r. (na podstawie danych średniorocznych)*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Levis O. (1967). *La vida*. Londyn.
- Lister R. (2007). *Bieda*. Warszawa.
- Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 30 czerwca. (2023) Warszawa: GUS (data dostępu: 04.09.2024).
- Orłowska M. (2010). *Sytuacja dzieci w rodzinach objętych pomocą społeczną w wybranych dzielnicach Warszawy Praga Południe, Praga Północ, Targówek*, Warszawa, Wyd. Fundacji Wspólna Droga.

Szarfenberg R. (2024). Monitoring ubóstwa i polityki społecznej przeciw ubóstwu w Polsce 2023–2024, EPAN Polska (data dostępu: 04.09.2024).

Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r.

Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r. Warszawa: GUS (data dostępu: 04.09.2024).

Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2023, (2024) Warszawa: GUS (data dostępu: 04.09.2024).